

Hegymegi	3	-	3
Szűcs	2	1	3
Zohány	-	3	3

6. A XVIII. század utolsó negyvenegy évének és a XIX. századnak a tiszaszőlősi többemű személyneveit megvizsgálva, főbb jellemzőiket a következőképpen foglaljuk össze. Közöttük szerkezetileg uralkodó típus a háromelemű (kevés kivételt leszámítva mind ilyen): a kereszt-, család- és ragadványnévből álló. Ezek sorrendje változatos, bár leginkább RCsK vagy CsRK felépítésű. A falunak mind az utó-, mind a vezetéknevei igen megterheltek voltak, de a közösség tagjai az egyénítést, azonosítást, megkülönböztetést egyébként is igen gyakran nem ezekkel érték el, nem ezekkel biztosították maguk között, hanem a változatos ragadványnevekkel, illetőleg ezeknek és a másik két névelem valamelyikének a kombinációjával. Az anyakönyvek arról tanúskodnak, hogy a ragadványnevek jelentős része a családnemekhez hasonló módon öröklődött, sőt a kezdőbetűjükre rövidülve is széles körben ismertek és valószínűleg a mindennapi (népi) érintkezésben is használatosak lehettek. Írásban a teljes forma és a betűjeles egymás mellett élt huzamos ideig, de csak a huszadik század személynévanyagának a feldolgozása után derül ki, hogy meddig.

BÍRÓ FERENC

Adalékok Mikszáth *A jó palócok* című elbeszéléskötetének személynévhasználatához

1. A címben említett Mikszáth-kötet több szempontból is fő helyet foglal el az írói oeuvre-ben. A „nagy palóc” ezekkel lopta be magát a közönség szívébe; a korabeli fogadtatással összhangban az utókor is ezeket tekinti a legkiforrottabb, leg-egységesebb alkotásoknak. Onomasztikai szempontból is ezek a művek keltették fel az irodalomtörténészek figyelmét az utóbbi időben, mint amelyekben a személynévhasználatnak a korábbi és egyéb más művekkel ellentétben kitüntetett szerepet gyaníthatunk (vö. NAGY MIKLÓS 1997: 58).

Előljáróban leszögezhetjük, hogy a két novelláskötet között – *A jó palócok* és a *Tót atyafiak* – szemmel látható minőségi és mennyiségi különbségek onomasztikai szempontból is karakteresen megmutatkoznak. Csak visszautalok az irodalomtörténetekből ismert megállapításokra, hogy a *Tót atyafiak* terjedelmüket tekintve négy közepesnek mondható novellát tartalmaz, *A jó palócok*ban ezzel szemben tizenöt elbeszélést találunk, amelyek sokkal rövidebbre szabott, s ezzel összefüggésben artisztikusabb kompozíciójú művekként értékelhetők. A két kötet közötti különbség más tekintetben is figyelemre méltó: a *Tót atyafiak*ban található novellák között nincs semmiféle tematikai kapcsolat. Ezzel szemben *A jó palócok* elbeszélé-

sei abban a tekintetben is szorosabb szállal kötődnek egymáshoz, hogy azok térben és időben is sokkal zártabb rendszert alkotnak: az elsőként említettben sem térben, sem időben nincs összefüggés az ott szereplő történetek között; a másodikban viszont ugyanazon a területen játszódnak az események, sőt az egyes novellák között azzal is szorosabbra fűzi a kapcsolatot Mikszáth, hogy esetenként visszatérő figurákkal dolgozik. *A jó palócok*nak tehát onomasztikailag is szükségszerűen egységesebb képet kell mutatnia. A különbségek behatóbb elemzés nélkül is kézzelfoghatóak: a *Tót atyafiak*ban használatos nevek stílusukban is sokkal homogénebbek.

*A jó palócok*ban szereplő leggyakoribb keresztnévek a novellák születése táján eléggé elterjedtek voltak a korabeli Magyarországon is, s az elbeszélések szűkebb terét jelentő Palócföldön is. Erről behatóbb vizsgálatok nélkül is meggyőződhetünk, ha összevetjük az ott szereplő onomákat a KÁLMÁN BÉLA által közölt statisztikákkal (vö. KÁLMÁN 1989).

Mikszáthról köztudott, szubjektív elbeszélő. Epikája s azon belül novellái az elbeszélésmód mikéntjéből következően közelebb állnak az élőszóbeli műfajokhoz. Ezzel összefüggésben az elbeszélői hangnem uralja a novellákat, s ennek rendelődik alá a történet. Másképpen megfogalmazva azt mondhatjuk, ebben az elbeszélésmódban a történethez képest kitüntetett szerepet kap a mindent tudó elbeszélő, s sokkal fontosabb a *mittel* szemben a *hogyan*. A mikszáthi novellisztika jellegzetességeként mondható tehát, hogy az írott formában is kísértetiesen emlékeztet az élőszavas előadásmódra. Az epikának ebben a válfajában kevésbé kidolgozott és plasztikus jellemekkel találkozhatunk; benne inkább típusoknak nevezhető figurákkal, mint a történet fordulatai, a cselekvés, a beszédmód által stb. hitelesített jellemekkel van dolgunk. Ez összehatásában egyfajta állóképszerűséget, tablójellegget kölcsönöz a történeteknek.

2. A Mikszáth-kutatások eredményeit közlétező szakirodalom mind ez ideig nem tulajdonított különösebb jelentőséget az író novelláiban fellelhető névadás módjának, s korábban általános volt az a közvélekedés, hogy Mikszáthnak nincs különösebb affinitása a névszimbolikára és a nevek jelentésének művészi felhasználására. E kitétel alól talán csak NAGY MIKLÓS legutóbbi tanulmánya kivétel (vö. NAGY MIKLÓS 1997: 58–59), amelyben a szerző két bekezdésnyi terjedelemben foglalkozik *A jó palócok* stilizáló célzatú írói névadásával.

A neveknek azonban érzetemen szerint több Mikszáth-novellában is rejtett, szimbolikus jelentése van, s az általuk megvalósuló allúziók hol erősítő, hol meg elmentmondó viszonyban vannak azzal a jelentéssel, amelyet a novellák szövegezése megfogalmaz. Mindez természetesen jól megfér azzal a technikával, amelyre az elemzések már korábban is rámutattak: a talányossággal, a sejtetéssel, a dolgok ki nem mondásával – *A jó palócok* című kötetben ez mind-mind a mikszáthi novellisztika sajátosságaként említhető.

A kötet történeteinek jelentős része a töredezett, balladaszerű szerkesztésmóddal él: az író nem mondja ki, hanem csak sugalmazza a történet befejezését; gyakorta az olvasónak kell összeállítani a végkifejletet. A történetek másik részében a lassan, szélesen áradó epikus elbeszélésmódot az író a tetőpont utáni hirtelen zárlatot követő narrátori kommentárral fejezi be. A narrátor ebben a kötetben is gyakran valamelyik szereplő nézőpontjával azonosul, s annak a szemszögéből értékeli a

történeteket, majd a zárlatban az elbeszélői kommentár után is elvarratlanul hagyja a történet szálait, mintegy sugallva csak a történet lehetséges végkimenetelét.

A novellákban szereplő személynevekről, azok funkciójáról – mint ahogy fentebb már utaltam rá – általában nem szóltak a korábbi elemzők, csupán néhány mozaikszerű megjegyzéssel találkozhatunk náluk. Oka ennek feltehetőleg az lehet, hogy a neveket kevésbé találván expresszívnek, s így a magyar irodalomban viszonylag nagy hagyományokkal rendelkező ún. „beszélő nevek” csoportjába nem tudván őket besorolni, átsiklottak fölöttük, nem tulajdonítottak nekik funkcionális jelentőséget.

3. Mielőtt a tények taglalásába kezdenénk, röviden két témakört kell érintenünk: a nevek szimbolikus jelentését és a beszélő neveket. A szakirodalom hivatkozásokkal megtűzdelt idézésétől kényszerűségből eltekintek, csak utalok az irodalmi névadással kapcsolatos hallatlanul gazdag irodalomra, amelynek bibliográfiáját 1992-ig HAJDÚ MIHÁLY közli a Helikonban (vö. HAJDÚ 1992: 536–550), s a hivatkozott számban találunk újabb, a témával kapcsolatos tanulmányokat.

Az irodalmi szövegben fellelhető név – ha szerepe túlnő elsődleges identifikációján – alapvetően háromféleképpen használatos. Paronomáziaként, más szóval annominatióként, vagyis valamely közszónak hasonló hangzásával alludálunk a ki nem mondott névre. A másik, a magyar irodalomban is gyakorta fellelhető jelenségeként említhetők a beszélő nevek, vagyis az olyanok, amelyek szemantikailag motiváltak, s a névben rejlő közszoói értelem utal a szereplő jellemére. Csak érdekességeként említem, hogy már Anonymus gesztájában is találkozhatunk beszélő nevekkal (vö. BENKŐ 1997). A harmadik csoportot az előzővel sok rokonságot mutató ún. jelképes értelmű onomák alkotják. Ezeket jobb megnevezés híján áttetűző neveknél mondhatjuk. A beszélő neveknél rokonságot éppen szimbolikusságuk miatt tartanak, de a bennük rejlő allúzió csak az avatott szem számára nyílik ki, jelentésük semmiképpen sem allegorikus, annál jóval szabadabb az értelmezésük; az interpretáció előtti utat csak megnyitják, viszonylagos teret engedve a kontextus sugallta szemantikai asszociációknak (vö. KOCSOR 1992; SZABICS 1992). Ilyen értelemben tehát a némiképpen ugyancsak szimbolikus értelmű beszélő neveknél jóval elvontabbak – s hatásukban is szükségképpen artisztikusabbak azoknál.

4.1. *A jó palócok* kötetének nyitódarabja, *A néhai bárány* mesei hangulatot áraszt, s valóban, ötvöződnek benne a népmesei kellékek a hagyományos epikai elemekkel.

A történet pár mondatban összefoglalható, ám Mikszáth ehhez képest viszonylagosan terjedelmes történetet kanyarít belőle. Benne a jó és a rossz vívja meg szimbolikus harcát, és bár végül a jó kerekedik fölül, győzelme valójában csak jelképes, hiszen a novella megoldása „csak” erkölcsi elégtételt szolgáltat a Baló családnak: a bárány többé már nem támasztható föl; s az elveszett kelengye további sorsáról sem értesülünk a zárlatban.

A történetben két névnek tulajdoníthatunk szimbolikus jelentőséget: az Ágnesnak és a Pálnak. Mikszáth ebben a novellában szimbólumokkal sugallja azt az ellentétet, amely a két fél – a Baló-lányok és Sós Pál – között mutatkozik. Csak két ilyen jelképes allúziót számba véve: bűnösség és ártatlanság kérdése a bárányügyben. Már a címválasztás sem véletlenszerű, nagyon is tudatos kettősséget takar:

érthető úgy is, hogy Borcsa báránya a történet végpontján már nem létezik. (Megjegyzendő, az elbeszélés technikája olyan, hogy a mindentudó elbeszélő mintegy felidézi az eseményeket, s nem a szemünk láttára alakítja azokat.) Érthetjük viszont úgy is a címbeli, a novella végkifejletére mutató allúziót, hogy Sós Pál uramról derül ki a bárányügy kapcsán az igazság. Vagyis ő az, aki nem ártatlan az ügyben. Maga Mikszáth is elrejt az elbeszélés szövegében egy erre utaló megjegyzést, amikor Sós Pál szájába adja a szót éppen a novella tetopontján, közvetlenül a megoldás előtt:

– „Esküszöm, bíró uram, **ebben a bárány dologban...** A gyermek bámé-szan nézte a jelenetet, amint ingerülten hátrább taszítá ködmönét, s kezét elővonván alóla, felemelte két húsos ujját az égre.

– Esküszöm kendtek előtt, itt a szabad ég alatt, az egy élő Istenre...”
(Kiemelés tőlem – V. F.)

A kis Borcsa ködmönre hulló könnyei is jelképesek: a víz ősi megtisztító erejére utalnak, az ártatlanság, a tisztaság jelképeiként értelmezendők.

Borcsa oldalán találjuk a novella erőterében nővérét is, Ágnes, akiről plasztikus jellemrajz híján ugyanolyan keveset tudunk, mint hűgáról. Itt vélem felfedezni azt a sajátosságot, amelyet jobb megnevezés híján – SZABICS IMRÉTŐL kölcsönözve – „áttetsző jelentésű” névnek mondhatunk (vö. SZABICS 1992: 365), ti. a görög etimonú *Hagnesz* ’szemérmes, tiszta’ jelentése, s a belőle származó névnek a középkori skolasztikus szemléletmódban gyökeredző *agnus* ’bárány’ asszociáció az avatott fülnek a novella szövegében azonnal allegorikus jelentést enged tulajdonítani. Állításomnak nem mond ellent, sőt éppen megerősíti azt a tényt, amelyet az irodalmi elemzések a mikszáthi novellisztika jellegzetességeként említenek, amikor arról szólnak, hogy írónknál a plasztikus, árnyalt jellemrajzokat már-már archetipusoknak tekinthető figurák helyettesítik.

Ugyancsak ilyen „áttetsző jelentésű” névnek értékelhetjük a másik főszereplő, Sós Pál keresztnevét. A novellában róla sem tudunk meg igazából semmi közelebit, talán csak azt, hogy öreg:

Az **öreg** Sós Pál még csáklját is hozott. (Kiemelés tőlem – V. F.)

Ugyanúgy alaposabb jellemzés nélkül marad, mint a többi szereplő. Típus tehát ő is a javából. Ugyanakkor a novella kontextusában úgy tűnik, mintha színrelépésétől mindvégig Borcsa perspektívájából látszanék. Termetere nézvést csak egyetlen utalást ejt el Mikszáth, amikor Ágnes szájába adja a szót:

– Nézd, Boriskám! Nézd meg jól azt a hosszú hajú **magas embert** – súgja kis hűgának Ágnes –, az vitte el a Cukrit. (Kiemelés tőlem – V. F.)

Ugyanakkor arról értesülünk, hogy nagyravágyó tervei vannak, s azok a közösség nézőpontjából is megalapozottnak tekinthetők:

Hanem hát azt mondja ökgigyelme, hogy ott volt ugyan, de színét sem látta a jószágnak, ami úgy is van akkor, ha olyan **módos, tekintélyes ember állítja, ki már az idén is kevesellte a mezőbírói hivatalt, mert öregbíró lesz, ha élünk,** esztendőre ilyenkorra. (Kiemelés tőlem – V. F.)

Sós Pál is archetipus tehát, olyan, amelynek a novellában nem a cselekedeteiből, környezetrajzából, gondolatainak bemutatásából, beszédmódjából áll össze figurája, hiszen nem hús-vér ember, hanem jellemtípus.

A *Pál* latin etimonú, jelentése 'kicsi termetű, kis ember'. Hogyan is kerülhet az „áttetsző jelentésű” nevek csoportjába? Mindenek előtt sejtésem szerint úgy, hogy a figura jellemére érthető utalást tartalmaz. S ha ehhez hozzávesszük azt az asszociációt, amelyet nyelvünk ma is *pálfordulás*nak nevez az újszövetségi *Saulus-Paulus* metamorfózis kapcsán – s a bibliai történet átváltozási minőségével éppen ellentétes értékítélettel, hiszen az a hétköznapi nyelvben alapvetően negatív minősítésként van jele –, akkor válik igazán világossá számunkra az, hogy a név ebben a novellában szimbolikus jelentésüként fogható fel. Sós Pál esetében tehát termet és jellem kontrasztálódik csakúgy, mint a jellemről a közösség szemében kialakult látszat és lényeg.

4.2. A *Péri lányok szép hajáról* című novella a fentebbi csoportosítás alapján a Mikszáth-elbeszéléseknek abba a sorába tartozik, amelyek szerkezetileg nyitottak, vagyis ennek a novellának sincs vége a történetmondás lezárásával. Az olvasónak mintegy ki kell egészítenie azt, de az író csak sejteti a végkifejletet, egyértelmű útmutatást nem ad annak végkimenetelére vonatkozóan. Az elbeszélésben töredékesen elmondottakra kell hagyatkozni.

Mikszáth itt is mesterien bánik a sűrítés eszközével, s művészi eszközévé teszi a sejtetést. A műben enigmatikus írói kommentárok egész sorával találkozunk. A novella feszültségteremtő erejének kulcsa abban rejlik, hogy az elbeszélő a felütést követően belehelyezkedik az egyik főszereplő, Péri Kata nézőpontjába, s a novellában leírt történéseket végig az ő szemszögéből követhetjük végig, viszont ő sem tud semmi bizonyosat hűga megtévedéséről, csak sejteti azt.

S milyen szerepet kapnak a történet szempontjából a nevek? A becézett alakú *Kata* ~ *Kati* a *Katalinnak* rövidüléssel alakult változata. Ismereteim szerint végső forrását tekintve egyiptomi név. Jelentése a mai név forrásául szolgáló nyelvben 'koszorú'. A görögbe *Aeikatherine* alakban került, s az ott rögzült jelentése népetimológiásan magyarázható: 'mindig tiszta'. Ezek ismeretében vessünk egy pillantást Mikszáthnak a név viselőjével kapcsolatba hozható novellabeli „elszólásaira”!

Kati, a nagyobbik, sarlóval dolgozott, míg a kis Judit csak a markot szedte össze kévébe, amiket aztán a hetyke Csató Pista kötögetett össze utána izmos kezeivel, s valahányszor lehajolt a leány, kibontott úszó haja is éppen olyan volt káprázó szemében, mintha aranyfelhővé lett **búzakéve** lenne. Aztán meg a **búz-zakévék** lettek olyanok, mintha mindenik a Péri Judit szőke haja volna.

Mikor minden pénzük elfogyott, még a fölösleges ruhadarabok is, nem volt már egyéb gazdaságuk, csak az a haj, amit Kati szedett össze a csalitosban, az a szép aranyos haj, melybe a Csató Pista szíve **telefonódott**, s melyet a Csátóné ollója levágott, vagy hogy csak fele annak a sok hajnak. (Kiemelés tőlem – V. F.)

Vállat vont a boltos, nem használhatja, mert egymagában nagyon kevés, arra pedig nagyon különös színű, hogy összekeverhetné más hajjal, hanem mivel Katinak is szakasztott olyan haja van, a kettőt együtt megveszi jó pénzen. A lány elhalványult, szomorú pillantást vetett a tükörbe, sóhajtott, és lehajtotta szép fejét, mint a **búzakalász** a sarló alá.

Lihegve ért haza nemsokára, de a beteg nem volt már egyedül. Az öreg Péri járkált sötéten fel s alá a szobában. Eljött, ide talált; a hír megsúgta neki, mi történt, s a keserűség útra készítet.

– Hová lett a húgod **koronája**? – kérde a belépőtől dühösen. (Kiemelés tőlem – V. F.)

Sóhajtott az öreg, aztán sokáig nézte a két szép lány közül hol az egyiket, hol a másikat. Az egyik, aki ott áll, olyan **piros, mint a rózsa**, a másik, aki ott nyög, olyan **fehér, mint a lilium**.

És mégis a **rózsát** sajnálta meg előbb. Hozzáment, megsimogatta azt a csitri fejecskét gyöngéden, szeretettel:

– Szegény Katám! A te hajad kinő még! (Kiemelés tőlem – V. F.)

Mikszáth az idézett szövegrészekben nem használja a *koszorú* szót, de egész sor szinonim utalást találunk, amelyek azt a *'fon'*, a *'köt'*, az *'egybefog'* s velük rokon jelentések révén asszociálják. A rózsa motívumhoz, valamint a piros és fehér színek értelmezéséhez pedig egész kis kommentárt fűz az író, nem hagyván kétséget afelől, hogyan kell értelmeznünk a képeket.

Nézzük, milyen asszociációkat kelt a két kép a lateiner műveltségű, a keresztény szimbolikában némiképp jártas olvasóban! A mediterrán kultúrákban a lilium régtől fogva az élet, a fény attribútuma. A keresztény szimbolika úgyszintén kedvelte, ugyanúgy, mint a rózsát. Az utolsó ítélet középkori ábrázolásaiban a világ bírájának szájából kinyúló kard mellett néha lilium látható, amely a kegyelem, esetleg a lelki hatalom megtestesítője. A vörös rózsa pedig egyenesen a szentek jelképe, a vérrel szerzett áldozatra utalva. Mindkét virágjelkép a középkori martirológum öröksége, amely a tisztaság, a szüzesség, az ártatlanság szimbóluma mai napig. S a kétségek eloszlatása végett SZABICS IMRE megállapítását idézem, aki viszont munkájában HUIZINGA gondolataira hivatkozik:

„A fehér és a piros rózsák látványa a tövises ágak között óhatatlanul az üldözöktől körülvett, de dicsfényben ragyogó szüzek és mártírok képzetét keltette a középkori emberek tudtában. Ezt az asszociációt a szimbólumként értelmezett fehér és piros virágok és a szimbolizált, ártatlanul üldözött emberek közös attribútumai tették lehetővé: a szépség, a tisztaság, a gyengédség, s nem utolsósorban az ártatlanság és a kiszolgáltatottság.” (vö. SZABICS 1992: 364; HUIZINGA 1976: 151–154)

Mikszáth tehát kettősen játszik rá erre az ősi konvencióra, amikor rejtetten utal a névvel viselőjének jellembeli minéműségére: a zárlatban szereplő színszimbolikával; valamint a főszereplő(k)nek adott névvel. Nomen est omen – mondhatnánk a latin szólással. A funkció pedig nem igényel különösebb magyarázatot. A jellemek ebben a novellában is motiválatlanok, s a távolságtartó, a mindent fölülről és kívülről szemlélő elbeszélői mód lehetővé teszi ezek helyettesítését típusokkal.

4.3. A Bede Anna tartozása – megítélésem szerint – ugyancsak a legartisztikusabb szerkesztésű Mikszáth-elbeszélések közé tartozik. Valójában a címben megnevezett személy, Anna nem is szereplő, de mégis ökörlötte forognak az események. Az elbeszélésben a Bede-lányok – Anna és Erzsi – nevén kívül csak a bűnre

csábító Kártonyi Gábor neve hangzik el, az is csak zárójelezett narrátori közbevetésben. A többi szereplő anonim, ellentétben más Mikszáth-novellákkal, ahol általában minden szereplő nevén neveztetik. Ez a kontraszt még inkább a két Bede-lányra, s ezzel párhuzamosan az általuk viselt névre irányítja a figyelmet. NAGY MIKLÓS többek között a *Bede Anna* név hangzása kapcsán jegyzi meg, hogy az „könnyedén gürdül”, benne „megkapó ... a mélyet–magassal párosító csengése” (vö. NAGY MIKLÓS 1997: 58)

A novella története itt is röviden összefoglalható: az előzményeket csak sejteni engedí az író, s a csábítástörténet körüli homállyal jól megfér a beszélő névnek számító *Kártonyi Gábor*. A halott Anna helyett testvére, Erzsi jelenik meg a bírósági idézésre, hogy nővére helyett letöltse a rá kiszabott büntetést. A novella a fölmentő ítéletről szóló hírral zárul, s ezzel a konfliktus megoldódik.

Az elbeszélés utolsó mondatai között olvasható bírósági döntés pedig így hangzik:

– Odafönt másképp tudódott ki az igazság. Eredj haza, lányom, tiszteltetem édesanyádat, mondd meg neki, hogy Anna nénéd ártatlan volt.

Ezek után nem is tűnik túl merész asszociációnak a két név jelentését felidézni, s kapcsolatba hozni a kifejtettekkel: *Anna* 'kegyelem, Isten kegyelmes, stb.'; *Erzsébet* 'Isten az én esküvésem'. Ha most összevetjük a szelíd, szomorú tartalmat a nevek jelentésével és azok hangulatával, azonnal felfejtődik a rejtett összefüggés a két Bede-lány neve és a történet tartalma között.

4.4. A bágyi csoda NAGY MIKLÓS megközelítésében ugyancsak beszélő nevet tartalmaz (vö. NAGY MIKLÓS 1997: 58). Ezzel a megállapítással lényegileg egyet is érthetünk, hiszen *Vér Klára* esetében is igaz: a név árulkodik viselőjének habitusáról. Annyival azonban mindenképpen meg kell toldanom a NAGY MIKLÓSnál kifejtetteket, hogy magam a *Klára* név mögött ún. „áttetsző név” megbújását sem látom kizártnak.

A történet itt is ismert. Az összefüggések megvilágítása érdekében mégis röviden összefoglalandó. A szépasszony, Vér Klára férjét behívják katonának. A malomban a szemrevaló asszony lesz a gazda. Az örletésre utolsónak maradó *Gélyi János*nak sikerül elcsábítani a szép molnárnét.

Mikszáth balladaszerűen rakja össze az eseményeket: a Bágy vizének fölfelé folyásával jelzi, mi történik a malomban a titokban szerelmeskedő férfi és nő között. (A malom, valamint annak az örléssel összefüggésbe hozható asszociációja, mint a szerelmeskedés népi motívuma, külön is figyelmet érdemelne.) Az író számtalan utalást, elszólást helyez el a szövegben Klára személyére vonatkoztatva, amelyek mind-mind annak nevével vannak laza, jelentéses kapcsolatban (ti. *Klára* 'világos, fényes, ragyogó, híres, kitűnő, jeles'). Igaz, a családnév és a keresztnév ellentétes motívumokra utal. Az első a *vér* ~ *veres* ~ *tűz* asszociációsor közvetlen felkeltője; a második viszont a lelki tisztaságot idézi. Ha megnézzük az elbeszélésnek azt a részletét, amelyben a női szereplőről van szó, azonnal feltűnik, hogy abban is a név által felidézett, két ellentétes motívumsor jelenik meg.

„Ámbátor a molnárnéért magam sem teszem kezemet a tűzbe, mert a veres haj... hej, az a veres haj...” – adja a szót az író Pillér Mihályné szájába.

Majd ezt olvashatjuk Vér Kláráról:

„Mindenik jól mulatott a patakon és a molnárné fogadásán, csak Gélyi János

nem. Elpirult a Pillérné szavára, mélyen a szemére húzta a kalapot, de mégsem olyan mélyen, hogy el ne láthasson alóla a sövényig, ahol a molnárné ruhákat terítget a karóra száradni.

A napfény kiöltött nyelvecskéi végigtáncoltak a sövényen, s ahol megnyalják a nedves vásznat, fehérebbé válik.

A Gélyi János szeme is arra vet sugarakat, s a Vér Klára arca pirosodik tőlük.

Észreveszik... hogyne... az őrlő asszonyok az odanézést is, a visszanézést is. Szóba rakják... hogyne... s amit nyelvük érint, nyomban feketébb lesz.”

A piros szín sorában említhetjük a következő motívumokat: az elpirulás, a napfény kiöltött nyelvecskéi, a szem sugara, a napfénytől pirosodó arc; a fehéreben a fényben csillogó vásznat és a napfény nyelvecskéi metaforával párhuzamba s egyúttal kontrasztba állított rossznyelvek idézte tiszta lelkületet, amely Klárára vonatkozik, s amelyet minden pletykáló megjegyzés befeketíteni igyekszik.

Megjegyzendő, hogy Mikszáth ebben az elbeszélésben is a babonás hittel magyaráz bizonyos jelenségeket, így a Bágy patakot megduzzasztó eső megérkeztét is. Ti. Kocsipál Gyuri a Szent Mihály lovát azért égeti el, hogy az égi hatalmak megindítsák a várva várt esőt. A bőséges égi áldás pedig természetes oka és magyarázata a Bágy patak medrében felduzzadó víz megfordulásának. Az égiek szava tehát közvetetten beleszól a földi eseményekbe is. S itt, az eszmefuttatásnak ezen a pontján kapcsolható be a másik szereplő nevének áttetsző jelentése. A *János* – amely köztudottan héber eredetű – eredendő jelentése annyit tesz: *’Isten kegyelme’* vagy más értelmezés szerint *’Isten kegyelmes’*. A kontextus pedig azt sugallja, hogy a molnárlegény, Kocsipál Gyuri által az „égi hatalmasságoktól” „kierőszakolt” esőnek közvetett befolyása van az eseményekre. Vagyis az író laza asszociációként kapcsolhatja össze a név „áttetsző jelentését” és az eseményeket a babona szerint háttérből befolyásoló okkal.

Az itt tárgyalt novellának a történetét viszi tovább Mikszáth a *Szegény Gélyi János lovaiban*. Igaz, ott a név által keltett távoli képzet – ismervén *A bágyi csoda* eseményeit – inkább kérdőjeles: *’Isten kegyelmes’*? A két történet egymásnak folytatása, melyben ugyancsak *A bágyi csoda* két szereplője tér vissza. A motívumok pedig kísértetiesen egyeznek az említett elbeszélésekben. Csak a szereplők fontossági sorrendje cserélődik meg. *A bágyi csodában* Vér Klára kap központi helyet, a *Szegény Gélyi János lovaiban* pedig Gélyi János.

4.5. A *Timár Zsófi özvegysege* is nagyon egyszerű történet, telítve sugallt, ki nem mondott jelentésekkel. Maga a novella története zárt, az értelme azonban talányos, s ezáltal nyitott, hiszen ott marad a kérdések kérdése: bölcsen cselekedett-e Zsófi, amikor a szívére hallgatott, s elment megbocsátani Péternek, az őt elhagyó urának? Mert ahogy Zsófi az öregasszonyhoz intézett kérdésével a novella utolsó mondatában megfogalmazza:

„Honnan fogom őt ezentúl várni?” (Ti. Pétert, aki a megbocsátani jövő feleség láttán zuhant le a toronyból s meghalt.)

Nézzük meg ezek után, hogyan rímel a novella lehetséges olvasata a két főszereplő nevének sugallt jelentésével! A *Zsófia* görög eredetű név, jelentése *’bölcsesség’*. Az alábbi részlet első pillanatra a szövegkörnyezetből való önkényes

kiragadásnak tűnhet, mégis idézem, mert érzetem szerint a novellának egyik (fő) motívuma bújik meg benne.

– Zsófi az urát várja! – suttogták egymás közt, és még nevettek is hozzá.

Pedig mégis a szegény Zsófinak volt igaza. Az **ő szíve többet tudott**, többet sejtett, **mint** amennyit **az egész világ bölcsessége** megmondhatna.

Olvasatomban a *Péter* is beletartozik a kontextus által sugallt szimbolikus jelentéskörbe, hiszen a nevet viselő személy makacs, hajthatatlan. Szíve pedig kemény, akár a kőszikla. S amikor szíve keménysége föloldódik, akkor egyúttal a vesztébe rohan. Most már csak utalnunk kell a latin eredetű *Péter* név jelentésére: 'kő, kőszikla'. Az onoma halvány asszociációiként a kereszttel motivált képzetek sem zárhatók ki teljesen a kontextus alapján. A motívum konkrét és átvitt jelentésben át- meg átszővi az egész novellát: Péter az elbeszélés tetőpontján teszi fel a kereszttel (a templom, az építmény tornyára, de ebbe a cselekedetébe saját sorsát is beleértjük); ugyanakkor Zsófi és Péter sorsának kereszttje is asszociálódik. Mikszáth ebben a novellában is elrejt a lehetséges értelmezéshez a megfelelő fogódzókat. Az elbeszélés tetőpontjához érve elkezd beszélni a toronyra fölteendő keresztről, amelyet látszólag mindvégig csak konkrét jelentésében használ, s csak a végkifejlet után világosodhat meg az olvasóban annak lehetséges átvitt értelme. Megjegyzendő, a középkortól kezdődően a keresztény jelképrendszerben Péter apostol sok attribútuma közül az egyik éppen a kereszt, a keresztes bot. S ha már a keresztény jelképrendszernél tartunk, jegyezzük meg, hogy *Szent Zsófia* a hagyomány szerint ókeresztény vértanú volt, akinek három leánya – *Spes* (remény), *Fides* (hit), *Caritas* (szeretet) – mind a mai napig az erények allegorikus megtestesítője. A nevek keltette asszociációs kör tehát ebben az elbeszélésben is rendkívül gazdag.

S itt egy pillanatra vissza kell kanyarodnunk a *Szegény Gélyi János lovai* című novellához. Lehetetlen megkerülni a kérdést: bölcs volt-e Zsófi, amikor a reményteli várakozás helyett a Péter pusztulását eredményező megbocsátó találkozás mellett döntött? Kegyelmes volt-e Gélyi Jánoshoz az Isten, amikor Vér Klára először szeretőként, majd alig egy évre rá feleségként megadatott neki? A kérdés – mint a többi, talányos zárlatú Mikszáth-novellában – ezekben is megválaszolatlan marad.

5. A fentebb kifejtetteket végiggondolva felvetődik a kérdés, tudatos írói fogással van-e dolgunk az említett novellákban. A válaszadáshoz mindenképpen megfontolandónak látszik az a tény, hogy a tizenöt elbeszélésben első nekifutásra is ötben, pontosabban hatban „áttetsző neveket” gyaníthatunk. Elgondolkoztató továbbá, hogy Mikszáth a kötetben lényegileg a visszatérő szereplők majd mindegyikének külön is „szentel” egy-egy novellát, amelyben nevüket a címbe vagy a történetbe foglalja, vagy azzal rejtett módon alludál azok szimbolikus jelentésére. Az általam áttetszőként említett nevek pedig éppen a részben vagy teljes egészében „nekik szánt” novellában harmonizálnak az adott elbeszélés sugallt értelmével.

A probléma végiggondolását nem lezárva, inkább csak berekesztve még egy tény említessék meg: Mikszáth előszeretettel folyamodik novelláiban a hiedelmekhez, s azon belül is különösen vonzódik a népi babonásokhoz, mert azok gazdag asszociációs rendszerükkel, utalásosan többet mondanak a bennük foglalt

szavaknál. Novellisztikájának ez a sajátossága valahol összecseng azzal, hogy a keresztény hittel összefüggésbe hozható „áttetsző jelentésű” nevek kerülnek novelláiba, hiszen a naiv népi hit ugyanúgy magában hordozza és fel is használja őket, mint saját babonáit.

Magam azonban a kérdésre adandó válaszban – hogy ti. tudatos írói fogással van-e dolgunk – kevésbé határozott véleményt mernék csak megfogalmazni. Sokkal inkább hajlok arra, hogy a művészi intuíciónak szüleményeiről lehet szó, amikor *A jó palócokban* ún. „áttetsző neveket” találunk. Írói ráérzést, „ösztönösséget” gyaníthatunk, amely további behatóbb filológiai elemzést igényelne.

VÖRÖS FERENC

Irodalom:

BENKŐ 1997 = BENKŐ LORÁND: Anonymus beszélő személynevei. In.: Magyar Nyelv. 1997. 2. 144–154.

HAJDÚ 1992 = HAJDÚ MIHÁLY: Az írói névadás magyar bibliográfiája. In. Helikon. 1992. 3–4. sz. 536–550.

HUIZINGA 1976 = HUIZINGA, J.: A középkor alkonya. Magyar Helikon. Budapest, 1976.

KÁLMÁN 1989 = KÁLMÁN BÉLA: A nevek világa. 4. átdolgozott kiadás. Debrecen, 1989.

KOCSOR 1992 = KOCSOR ERIKA: Nomen est omen. In. Helikon. 1992. 3–4. sz. 369–370.

NAGY MIKLÓS 1997 = NAGY MIKLÓS: Mikszáth írói névadása. In. Uő.: Klió és más múzsák. Magyar Irodalomtörténeti Társaság. Budapest, 1997. 55–63

SZABICS 1992 = SZABICS IMRE: A nevek szimbolikus jelentései a középkorban. In. Helikon 1992. 3–4. sz. 362–368.

Középiskolai tanárok említőnevei 1996-ban

1. Az **említőnév** terminust először ÖRDÖG FERENC használta a Személynév-vizsgálatok Göcsej és Hetés területén című munkájában (Akadémiai. Bp., 1973.). Eszerint az említőnév „a szóbeli névrendszerben működő, a közösség lakóinak pontos megnevezésére (identifikálására) használatos” név, amely csak olyan beszédhelyzetben szerepel, „amikor a név viselője nincs jelen, de róla beszélnek, őt hozzák szóba” (i.m. 150). A beszédhelyzetnek mindig is nagy szerepe van a nevek elsődleges funkciója, a megnevezés egyszerűsítésében. Ezért általában az egyén egyelemű **szólítóneve** elegendő az azonosításhoz. (Ez lehet vezetéknev, keresztnév, becézőnév, stb.) A név viselőjének jelenléte azonban más-más használati formát szabhat meg. A szólítónév – helyzetéből fakadóan – a családban alakul ki, s onnan terjed a nagyobb közösségre, míg az említőnév pont az utóbbiban születik.